

Київський університет імені Бориса Грінченка
Інститут мистецтв
Кафедра академічного та естрадного вокалу

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Проректор з науково-методичної
та навчальної роботи
О.Б. Жильцов
2019 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ВОКАЛЬНИЙ АНСАМБЛЬ

Спеціальності 025 «Музичне мистецтво» (Сольний спів)
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Освітньо-професійної програми
підготовки бакалавра музичного мистецтва
025.00.02 Сольний спів

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА Ідентифікаційний код 02136554 Начальник відділу моніторингу якості освіти Програма № <u>1464/19</u> (підпис) _____ (прізвище, ініціали) « » 20 <u>19</u> р.
--

Київ - 2019

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання
	денна
Вид дисципліни	<i>вибіркова</i>
Мова викладання, навчання та оцінювання	<i>Українська</i>
Загальний обсяг кредитів/ годин	5
Курс	2
Семестр	III-IV
Кількість змістових модулів за розподілом:	2
Обсяг кредитів	
Обсяг годин, у тому числі:	150 (90/60)
Аудиторні	72 (38/34)
Модульний контроль	10 (6/4)
Семестровий контроль	-
Самостійна робота	68 (46/22)
Форма семестрового контролю	-

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу – практичне ознайомлення з напрямками та жанрами академічної та естрадної музики; комплексний розвиток мелодичного, гармонічного, тембрального слуху, почуття ритму, внутрішньо-слухових уявлень; розвиток образного мислення, художнього смаку; читання вокальних партій; набуття основних фахових навичок ансамблевого співу, колективного музикування, необхідних для майбутньої мистецької діяльності.

Зміст курсу - освоєння курсу «Вокальний ансамбль» сприяє посиленню теоретичної складової вокально-виконавської підготовки студентів освітнього рівня «бакалавр», підвищення ефективності їх самостійної роботи над голосовим апаратом, завдяки використанню найбільш раціональних прийомів і способів роботи як в технічно-виконавському, так й в інтерпретаторському сенсі.

Підвищення рівня володіння знаннями про теорію вокального виконавства сприяє інтенсифікації освоєння дисциплін, в яких в тій чи іншій

формі присутні вокальне виконання (клас сольного співу, вокальний ансамбль, концертмейстерський клас, хоровий клас, музично-теоретичні та музично-історичні дисципліни).

Вивчення курсу «Вокальний ансамбль» сприяє професійному становленню студента, спрямоване на розвиток та вдосконалення вокально-технічних навичок, координування слуху, голосу, розвитку співочого дихання, гнучкості голосу, навичок ансамблевого співу, артистичності, емоційності виконання, які є «стержнем» кваліфікації «Сольний спів».

Робоча навчальна програма з дисципліни «Вокальний ансамбль» є нормативним документом Київського університету імені Бориса Грінченка, який розроблено кафедрою академічного та естрадного вокалу на основі освітньо-професійної програми напряму підготовки 6.020204 «Музичне мистецтво» професійного спрямування «Сольний спів».

Завдання курсу:

- формування теоретичних знань про виконавську майстерність, ознайомлення з основними напрямками та стилями вокально-ансамблевого (хорового) мистецтва, з'ясування його значущості в системі мистецької освіти;
- всебічний розвиток творчих здібностей та розкриття творчого потенціалу студентів;
- засвоєння різноманітного вокально-ансамблевого (хорового) репертуару;
- оволодіння аналітичними знаннями й уміннями у вивченні музичних творів;
- оволодіння єдиною манерою звукоутворення;
- опанування системою вокально-ладових вправ, як основи підвищення рівня компетентного й технічного розвитку майбутнього артиста вокального ансамблю;
- практичне засвоєння методики роботи над музичними творами;

- оволодіння цілісними уявленнями про самостійне опанування музичного матеріалу.

3. Результати навчання за дисципліною **Студент повинен знати:**

- будову голосового апарату;
- основи співацького дихання;
- основні принципи звуковидобування;
- значення і практичне застосування резонаторів в процесі звукоутворення;
- типи співочих голосів, їх діапазони;
- вокальні партії творів репертуару ансамблю;
- умови комплектування співаків ансамблю за кількісним і якісним складом;
- термінологію, що визначає темпи, динаміку, характер звуковедення.

Студент повинен вміти:

- використовувати прийоми співацького дихання;
- використовувати резонатори;
- співати в ансамблі, адже ансамблевий спів передбачає вироблення єдиної співацької манери, темброве злиття голосів, рівне звучання голосу в усіх регістрах, динамічну рівновагу вокальних партій ансамблю;
- співати твори *a cappella*, що сприяє вихованню навичок чистого інтонування, гармонічного слуху;
- інтонаційно-точно і виразно інтонувати вокальні партії творів репертуару ансамблю;
- читати нотні партії з листа, що виховує зорове сприйняття і сприйняття внутрішнім слухом нотного матеріалу;
- виконувати вокальні штрихи *legato, non legato, staccato*;
- визначати проблемні моменти відносно строю, ансамблю, дикції, динамічної рівноваги голосів.

Програмні результати навчання:

- володіння емоційним виконанням, виразною мімікою, артистичністю;
- володіння єдиною манерою звукоутворення під час співу;
- володіння навиками ансамблевого музикування;
- читання партитури з листа;
- знання репертуару з курсу;
- знання особливостей концертно-виконавської діяльності.

В процесі вивчення дисципліни «Вокальний ансамбль» у студентів мають бути сформовані такі **фахові компетенції**:

- володіння вокально-ансамблевими навиками співу, емоційним звуковідтворенням та артистичністю;
- передавати образно-емоційну виразність при виконанні твору;
- застосовувати знання та вміння в процесі вирішення професійно-виконавських завдань.

Предметні (вузько-профільні) компетенції:

- знання основних напрямів та стилів вокально-ансамблевого (хорового) мистецтва;
- володіння засобами виконавської виразності під час колективного музикування;
- вокально-технічними навиками співу, емоційним звуковідтворенням, артистичністю;
- володіння прийомами співацького дихання;
- опанування засобами виконавської виразності;
- володіння різноманітними вокальними штрихами (*legato, non legato, staccato*) під час співу;
- здатність до виразного виконання хорових творів під час концертів, оглядів;
- здатність до творчого самовираження під час оглядів і концертних виступів;
- володіти прийомами психічної саморегуляції.

Програмні вимоги

Програма «Вокальний ансамбль» спрямована на професійне становлення учасника вокального ансамблю, передбачаючи: набуття у студентів умінь і навичок ансамблевого співу, вивчення складних за гармонічним і поліфонічним викладом хорових творів, розвиток мелодичного, гармонічного, тембрального слуху, органічного поєднання індивідуальної вокальної техніки з майстерністю ансамблевого виконання, розвиток ритму, внутрішньо-слухових уявлень, художнього смаку, артистичності, емоційності, естетичного сприйняття творів різних напрямів та стилів, виконавського аналізу колективного музикування

Підготовка виконавського аналізу допоможе студентові оволодіти професійними навичками, які знадобляться і під час складання Державного екзамену з методики роботи з вокальним ансамблем, і в подальшій професійній діяльності.

Під час виховання навичок доцільно:

- формувати стійкий інтерес до вокального виконавства і до процесу навчання;
- виховувати музично-образне мислення, що пов'язане із засвоєнням багатьох елементів вокальної техніки в сукупності музично-образного ладу творів, визначених учбовою програмою;
- застосовувати вокальні вправи, спрямовані на розвиток вокально-хорової техніки;
- виявляти та розпізнавати засоби музичної виразності, а також застосовувати їх в практичній виконавській діяльності;
- розвивати художній смак та усвідомлене сприйняття музики в процесі вивчення творів.

Підбір хорових творів здійснюється керівником колективу згідно учбового плану, тематичних концертів, оглядів, конкурсів і фестивалів. Керівник хору визначає кількість вивчення хорових творів та їх складність залежно від здібностей і вокальних можливостей співаків.

4. Структура навчальної дисципліни

Тематичний план для денної форми навчання

Назви змістових модулів, тем	Усього	Розподіл годин між видами робіт						
		Аудиторна:					Модульний контроль	Самостійна
		Лекції	Семінари	Практичні	Лабораторні	Індивідуальні		
Модуль I. Змістовий модуль 1 (II курс, III семестр) Становлення учасника вокального ансамблю								
Тема 1. Ритмічний ансамбль. Виховання ритмічних навичок	12	-	-	12	-	-	2	14
Тема 2. Вокально-темброва злагодженість голосів та їх динамічна рівновага.	12	-	-	12	-	-	2	16
Тема 3. Виховання ансамблю гармонічної фактури	14	-	-	14	-	-	2	16
Модульний контроль	6							
Семестровий контроль	-							
Підготовка та проходження контрольних заходів	-							
Разом за змістовим модулем 1	90							
Модуль II. Змістовий модуль 2 (II курс, IV семестр) Формування ансамблевого співу в процесі колективного музикування								
Тема 4. Робота над творами гармонічної та поліфонічної фактури.	10	-	-	10	-	-	-	6
Тема 5. Робота над комплексним розвитком навичок ансамблевого виконавства засобами музичної виразності.	12	-	-	12	-	-	2	8
Тема 6. Робота над творами класичного та сучасного репертуару	12	-	-	12	-	-	2	8
Модульний контроль	4							
Семестровий контроль	-							

Підготовка та проходження контрольних заходів	-							
Разом за змістовим модулем 2	60							
Усього:	72	-	-	72	-	-	10	68

5. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль I (II курс, III семестр)

Становлення учасника вокального ансамблю

Тема 1. Ритмічний ансамбль. Виховання ритмічних навичок.

Ритмічна пульсація співу: виховання відчуття дрібних тривалостей (восьмих, шістнадцятих). Свідоме відтворення голосом руху восьмих у порівнянні з чвертями, шістнадцятими – з восьмими. Спів секвенцій унісонних, двоголосних, триголосних у помірному темпі з поступовими його змінами, зі зміною ритмічного малюнка: спів вісімками, шістнадцятими, з використанням пунктирного ритму. Поєднання ритмічних навичок з характером звуковедення, динамічною виразністю виконання. Підкреслення слабких долей у синкопованих ритмах. Чергування співу вісімок і тріолей.

Навчально-творчі завдання:

1. Запропонування вокальних вправ зі зміною ритмічного малюнка за заданою мелодичною побудовою (за вибором студента).
2. Запропонування і спів ритмічно-інтонаційної побудови з різними темповими відхиленнями.
3. Виконання запропонованого твору та визначення особливостей прояву метро-ритмічного ансамблю.

Тема 2. Вокально-темброва злагодженість голосів та їх динамічна рівновага.

Формування тембру голосу на основі повноцінного функціонування голосового апарату. Виховання невимушеного, вільного звукоутворення. Виявлення загальних тембрових і звуковисотних якостей голосів (першого і другого сопрано, альтів, чоловічих голосів). Динамічна рівновага у відтворенні нюансів *p*, *mf*, *f*. Співставлення контрастних динамічних відтінків. Фразеологічні акценти. Виховання навичок ансамблю у виконанні *sf* і *sp*.

Навчально-творчі завдання

1. Аналіз твору, що виконується, відносно строю, ансамблю, дикції, динамічної рівноваги голосів.
2. Читання партії з листа, визначення типу дихання, вокальних штрихів, відтворення динамічних вказівок.
3. Виявлення взаємозв'язку тембру з динамікою, регістром, теситурою, інтонуванням, артикуляцією.
4. Визначення методів формування тембру, способу тембрового вирівнювання голосів.

Тема 3. Виховання ансамблю гармонічної фактури.

Підкреслення, виокремлення окремих голосів, їх співставлення. Виховання здагодженості вокальних партій у гамофонно-гармонічних фрагментах, їх динамічна рівновага. Інтонаційний та ритмічний ансамблі.

Навчально-творчі завдання:

1. Аналіз запропонованого твору з визначенням фактури.
2. Визначення типу твору (гамофонно-гармонічна або мелодично-гармонічна).
3. Визначення проблем ансамблю у творах гармонічної фактури.

Формування ансамблевого співу в процесі колективного музикування

Тема 4. Робота над творами гармонічної та поліфонічної фактури.

Роботи з удосконалення вокально-інтонаційних прийомів звучання. Звуковедення. Відчуття резонаторів та свідоме володіння ними. Робота над ланцюговим диханням.

Навчально-творчі завдання:

1. Проведення аналізу запропонованого твору:
 - короткі відомості про авторів;
 - визначення типу і виду ансамблю;
 - діапазон і теситура вокальних партій;
 - визначення інтонаційних, теситурних, ритмічних, дикційних труднощів.

Тема 5. Робота над комплексним розвитком навичок ансамблевого виконавства засобами музичної виразності.

Аналіз жанру, стилю та художнього змісту твору. Визначення способів звуковедення та співвідношень темпу, динаміки, тембрових барв. Фразування як логічний динамічний розвиток мучної фрази. Цезура як засіб виразності. Художнє трактування твору і вокальна культура. Розкриття художнього образу.

Навчально-творчі завдання:

1. Спів з листа вокальної партії запропонованого твору, визначення інтонаційних, теситурних, дикційних труднощів.
2. Відтворення вголос запропонованої вокальної партії, вивченої напам'ять за допомогою внутрішнього слуху, визначення дикційних труднощів.
3. Визначення фактури прослуханого вокально-ансамблевого твору (з партитурою):
 - гомофонно-гармонічна;

- поліфонічна (народно-підголоскова, імітаційна, контрастна);
- мішана (використання декількох різних типів фактури).

Тема 6. Робота над творами класичного та сучасного репертуару.

Усвідомлення виконавцем закономірностей різних модифікацій темпу, динаміки, штрихів, характеру фразування як необхідної умови переконливої інтерпретації. Реалізація цих елементів в рамках стилю та художнього напрямку певної епохи (класичний, романтичний, сучасна музика, естрада, джаз) та композиторського стилю. Завдання цієї теми зумовлене жанровим розмаїттям творів, яскравістю образів і діапазоном емоційного спектру, які надають широкі можливості для розвитку художньо-образного мислення студентів.

Навчально-творчі завдання:

1. Надання загальної характеристики запропонованого вокально-ансамблевого твору.
2. Надання коротких відомостей про автора музики та літературного тексту.
3. Визначення художньо-образного змісту твору.
4. Визначення стилістичних особливостей твору.
5. Надання виконавського аналізу запропонованого твору (вокальних партій):
 - ладо гармонічні, метро-ритмічні, фактурні особливості твору;
 - темп (зміни темпу);
 - динаміка (рухома, нерухома);
 - фразування (місцеві та загальні кульмінації, пов'язані з літературним текстом);
 - звукоутворення, атака звуку, характер ансамблевого співочого дихання.
6. **Контроль навчальних досягнень**

6.1. Система оцінювання навчальних досягнень студентів

Вид діяльності студента	Максимальна к-сть балів за одиницю	Модуль I	
		кількість одиниць	максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	-	-	-
Відвідування семінарських занять	-	-	-
Відвідування практичних (лабораторних) занять	1	19	19
Робота на семінарському занятті	-	-	-
Робота на практичному (лабораторному) занятті	10	19	190
Лабораторна робота (в тому числі допуск, виконання, захист)	-	-	-
Виконання завдань до самостійної роботи	5	3	15
Виконання модульної роботи	25	3	75
Разом			299
Максимальна кількість балів: 299			
Розрахунок коефіцієнта: - 299 – за змістовий модуль 1			

Вид діяльності студента	Максимальна к-сть балів за одиницю	Модуль II	
		кількість одиниць	максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	-	-	-
Відвідування семінарських занять	-	-	-
Відвідування практичних (лабораторних) занять	1	17	17
Робота на семінарському занятті	-	-	-
Робота на практичному (лабораторному) занятті	10	17	170
Лабораторна робота (в тому числі допуск, виконання, захист)	-	-	-
Виконання завдань до самостійної роботи	5	3	15
Виконання модульної роботи	25	2	50
Разом			252
Максимальна кількість балів: 252			
Розрахунок коефіцієнта: - 252 – за змістовий модуль 2			
Максимальна кількість балів за 2 модуля: 551 (299 – за змістовий модуль 1; 252 – за змістовий модуль 2)			

6.2. Завдання для самостійної роботи та критерії її оцінювання

№ з/п	Зміст завдання	Кількість годин	Кількість балів
Модуль I. Змістовий модуль 1 (II курс, III семестр)			
Становлення учасника вокального ансамблю			
1.	Підбір та вивчення вокально-технічних вправ для розспівування. М'яке і тверде піднебіння	14	5
2.	Вокалізація вправ на різні голосні у поєднанні з приголосними.	16	5
3.	Сольфеджування будь-якої вокально-ансамблевої партії. Визначення інтонаційних труднощів вокально-	16	5

	ансамблевої партії. Визначення фразування, цезури вокально-ансамблевої партії		
Разом за змістовим модулем 1		46	15
Модуль II. Змістовий модуль 2 (II курс, IV семестр)			
Формування ансамблевого співу в процесі колективного музикування			
5.	Вивчення вправ для удосконалення прийомів інтонування мажорного і мінорного ладів	6	5
6.	Вивчення вправ для виявлення чистоти інтонування ввідних та альтерованих ступенів (пов'язаних зі зміною тональності) мажорного і мінорного ладів	8	5
7.	Визначення інтонаційних, теситурних, ритмічних, дикційних труднощів у партіях вокально-ансамблевих творів.	8	5
Разом за змістовим модулем 2		22	15
Усього		68	30

Перевірка виконання студентами самостійної роботи, а також її оцінювання здійснюватиметься в процесі аудиторної роботи. Кількість балів залежатиме від дотримання таких вимог:

- своєчасності виконання самостійної роботи;
- повноти та якості її виконання;
- активності, ініціативності та творчого підходу в здобутті знань та практичних умінь.

6.3. Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання

Модульний контроль проводиться у формі прослуховування музичного матеріалу, опанованого студентами впродовж кожного із семестрів. Максимальна кількість балів – 25.

Критерії оцінювання	Бали
За бездоганний виконавський аналіз без суттєвих помилок.	21-25 балів
За наявність у виконавському аналізі певних помилок, пов'язаних з чи то з невірним визначенням форми твору або тональності, чи за не вказані важливі деталі гармонічної фактури твору.	11-20 балів
За наявність помилок у кожному з вище вказаних пунктів виконавського аналізу.	0-10 балів
Максимальна кількість балів: 25	

6.4. Форми проведення семестрового контролю та критерії оцінювання

Навчальним планом не передбачено

6.5. Орієнтовний перелік питань для семестрового контролю

Не передбачено у зв'язку зі специфікою даної навчальної дисципліни.

6.6 Шкала відповідності оцінок

Оцінка	Кількість балів
Відмінно	100-90
Дуже добре	82-89
Добре	75-81
Задовільно	69-74
Достатньо	60-68
Незадовільно	0-59

7. Навчально-методична карта навчальної дисципліни

Модулі	Модуль I			Модуль I		
Назва змістового модуля	Змістовий модуль 1. Методичні основи роботи з вокальним ансамблем			Змістовий модуль 2. Методичні основи роботи з вокальним ансамблем		
Кількість балів за модуль	299			252		
Теми	1	2	3	4	5	6
Години	12	12	14	10	12	12
Теми змістових модулів (лабораторні заняття) -	Тема 1. Ритмічний ансамбль. Виховання ритмічних навичок (10+1)*6 =66 б.	Тема 2. Вокально-тембрована злагожденість голосів та їх динамічна рівновага (10+1)*6 =66 б.	Тема 3. Виховання ансамблю гармонічної фактури (10+1)*7 =77 б.	Тема 4. Робота над творами гармонічної та поліфонічної фактури (10+1)*5 =55 б.	Тема 5. Робота над комплексним розвитком навичок ансамблевого виконавства засобами музичної виразності. (10+1)*6=66 б.	Тема 6. Робота над творами класичного та сучасного репертуару (10+1)*6 =66 б.
Самостійна робота –	5	5	5	5	5	5
Види поточного контролю	Модульна контрольна робота (прослуховування) – (3*25)=75 б.			Модульна контрольна робота (прослуховування) – (2*25)=50 б.		
Підсумковий контроль	-			-		
Усього:	Балів – 551 Коефіцієнт: 299 – за змістовий модуль 1 252 – за змістовий модуль 2					

8. Рекомендований репертуар:

1. Укр. нар. пісня «Щедрик» в обробці Р. Толмачова.
2. Укр. нар. пісня «Ой чий то кінь стоїть» в обробці О. Токар.
3. М. Лисенко «Вічний революціонер».
4. О. Германов «Ночь».
5. Укр. нар. пісня «Ой на Івана, та й на Купала».
6. «Пречистая Діва» в обробці Т. Мудрака.
7. Укр. нар. пісня «Степом, степом...» в обробці О. Токар.
8. Г. Лисак «А мій батько орандар».
9. Укр. нар. пісня «О, милий мій, молю тебе...» в обробці О. Токар.
10. Укр. нар. пісня «Порізала пальчик» О. Бондаренка.
11. «Carol of the bells» в обробці Pentatonix.
12. О. Яковчук «Бурхлива річка».
13. М. Лисенко «Орися ж ти, моя ниво».
14. «Не пора» Д. Січинський.
15. «Run to you» обробці Pentatonix.
16. «АНА» в обробці Pentatonix.
17. М. Леонтович «Щедрик».

9. Рекомендована література

Основні (базові):

1. Богданова Т. Основы хороведения : учеб. пособие / Т. Богданова. – Минск : БГПУ, 2009. – 132 с. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://kkart.ru/images/bog.pdf>.
2. Малишава В. Работа с вокальным ансамблем и творческим коллективом : учебное пособие / В. Малишава. – Архангельск, 2012. – 27 с. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://romts.kultura-grv.ru/profiles/romts/upload/files/>.

3. Микиша М. Практичні основи вокального мистецтва / М. Микиша. – К., 1971. – 97 с. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://www.libex.ru/detail/book636808.html>.

Додаткова:

1. Коломоєць О. Хорознавство: навч. посібник / О. Коломоєць. – Київ : Либідь, 2001. – 168 с. Режим доступу : Бібліотека Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка (37 збірника).

2. Нотний архів Бориса Тараканова. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://notes.tarakanov.net/>.

3. Пигров К. Руководство хором / К. Пигров. – М. : Музыка, 1964. – 220 с. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://www.choirbgam.by/wp-content/uploads/2011/03/>.

4. Чесноков П. Хор и управление им / П. Чесноков. – М., 1961. – 3-е изд. – 241 с. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://d.theupload.info/down/6q9i6427zx3ls5cnlt79lebhy1jl9kuw/>.

10. Додаткові ресурси

1. Антонюк В. Г. Вокальна педагогіка (сольний спів) : Підручник / В. Г. Антонюк. – К.: ЗАТ «Віпол», 2007. – 174 с. – Режим доступу: <http://194.44.152.155/elib/local/sk722654.pdf>

2. Зарицька А. А. Емоційність як основа професійної компетентності майбутнього співака-вокаліста / А. А. Зарицька, А. О. Зарицький // Збірник наукових праць. – Випуск LXXIV. – Том 3. – 2016. – С. 30-33. – Режим доступу: http://www.ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_74/part_3/8.pdf

3. Козаченко А. Особливості виконання романсу М. Глінки «Я помню чудное мгновенье» в інтерпретаційних версіях Сергія Лемешева та Сергія Бортника / Аліна Козаченко // Сучасність. – С. 90-94. – Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27662/12-Kozachenko.pdf?sequence=1>

4. Морозов В. Искусство резонансного пения. Основы резонансной теории и техники / В. Морозов // ИП РАН, МГК им. П. И. Чайковского, Центр «Искусство и наука». – М., 2002. – 496 с, илл. – Режим доступа: <https://studfiles.net/preview/5638738/>

1. 5. Соловйов В. А. Специфіка музичної інтерпретації: технологічний підхід / В. А. Соловйов // Молодий вчений. – № 4.2 (44.2). – Квітень, 2017 р. – С. 83-88. – Режим доступа: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/4.2/18.pdf>http://free.easyvoice5.ru/?utm_medium=cpc&utm_source=yandex-rsya&utm_campaign=rsya-povedenie&utm_content=notes.tarakanov.net